

Дметерко Н. В.*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»***ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
ТА РЕФЛЕКСИВНОГО МИСЛЕННЯ ФАХІВЦЯ****COMPARATIVE ANALYSIS OF METHODS FOR THE DEVELOPMENT
OF REFLECTIVE THINKING OF A PSYCHOLOGIST**

Стаття презентує характеристику методів розвитку рефлексивного мислення психолога-практика, зокрема, соціально-психологічний тренінг та глибинну психокорекцію за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). При характеристиці розвитку рефлексивного мислення особи враховано положення синергетичного підходу. Одним із яких є положення про нелінійність процесів розвитку. Розвиток рефлексивного мислення розглянуто як процес самоорганізації, що полягає у відтворенні та впорядкуванні його структур за рахунок внутрішніх чинників. Ставиться проблема визначення ефективних методів, в яких задаються умови для нелінійного розвитку рефлексивного мислення фахівця. Показано, що в умовах соціально-психологічного тренінгу розвиток рефлексивного мислення відбувається як лінійний процес, що є ззовні детермінованим.

Охарактеризовано специфіку глибинної психокорекції за методом АСПП, що ґрунтується на методології психодинамічного підходу Т.С. Яценко. Показано, що саме в процесі глибинної психокорекції за методом АСПП задаються умови для розвитку рефлексивного мислення особи на засадах самоорганізації. Це визначається підпорядкованістю глибинно-корекційного процесу законам позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку.

При визначенні чинників самоорганізації рефлексивного мислення враховано закономірності функціонування цілісної психіки у взаємозв'язку сфер свідомого і несвідомого. Стверджується, що механізмом самоорганізації рефлексивного мислення є ослаблення інтегративної дії психологічних захистів, що зумовлює стан нестійкості, позитивну дезінтеграцію психіки. Позитивна дезінтеграція психіки, що проявляється як порушення внутрішньо-психічної рівноваги, є чинником самоорганізації рефлексивного мислення особи у процесі глибинної психокорекції. Це ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення, актуалізує процеси переосмислення та рефлексії.

Ключові слова: соціально-психологічний тренінг, глибинна психокорекція, самоорганізація, рефлексивне мислення, психологічний захист, нелінійний розвиток.

The article presents a characteristic of methods for the development of reflective thinking of a psychologist-practitioner, in particular, a socio-psychological training and a deep psycho-correction by the method of active social-psychological cognition (ASPC). When characterizing reflective thinking, the provisions of the synergetic approach were taken into account. One of them is the provision on the non-linearity of development processes. The development of the reflective thinking is considered as self-organization processes, which consist in reproduction and ordering its structures due to internal factors. The problem of determining effective methods is posed in which conditions are created for the non-linear development of a professional's reflective thinking. It is shown that in the conditions of a socio-psychological training the development of reflective thinking occurs as a linear process that is externally determined.

The specificity of deep psycho-correction according to the ASPC method, which is based on the methodology of the psychodynamic approach of T.S. Yatsenko, is characterized. It is shown that it is in the process of deep psycho-correction by the method ASPC, conditions are created for the development of reflexive thinking on the base self-organization. This is determined by subordination of the deep-corrective process to the law of positive disintegration of the psyche and its secondary integration at a higher level of development.

When determining the factors of self-organization of reflective thinking, the regularities of the functioning of the whole psyche in the interconnection of the conscious and unconscious spheres are taken into account. It is claimed that the mechanism of self-organization of reflective thinking is the weakening of the integrative effect of psychological defenses, which cause a state instability, positive disintegration of the psyche.

The positive disintegration of the psyche, which manifests itself as a violation of inner-psychic balance, is a factor of self-organization of reflective thinking of personality in the process of deep psycho-correction. It initiates the processes of self-organization of reflexive thinking, actualizes rethinking and reflection.

Key words: socio-psychological training, deep psycho-correction, self-organization, reflexive thinking, psychological defenses, non-linear process.

Вступ. У складних умовах сьогодення кваліфікована психологічна допомога як ніколи є важливою для різних категорій людей, що опинились у складних життєвих обставинах. Однією із важливих складових професіоналізму є розвиток фахової рефлексії та рефлексивного мислення майбутнього психолога вже на етапі фахової підготовки.

Проблема рефлексивного мислення психолога та методів його розвитку розглядалась у дослідженнях Ю.Г. Долинської, Г.Я. Легендзевич, Л.М. Малинович, Н.І. Пов'якель та ін. Одним з найбільш поширених методів, що широко використовувався при дослідженні розвитку рефлексивного мислення та професійної рефлексії фахівця, є соціально-психоло-

гічний тренінг у його різноманітних видах: рефлексивно-творчий тренінг-практикум, рефлексивні ігри, інноваційно-гуманістичний тренінг професійного росту та ін.

Розвиток рефлексивного мислення традиційно розглядається як лінійний процес, що є зовні детермінованим проблемною ситуацією, розв'язання якої відбувається у процесі соціально-психологічного тренінгу, основними методами якого є ігрові методи та групова дискусія [6].

Розвиток визначають як вищий тип руху та зміни в природі та суспільстві, пов'язаний з переходом від одної якості до іншої, від старого до нового [7]. Принциповим при характеристиці розвитку є наявність не лише будь-яких змін, а тих, що пов'язані із перетвореннями у внутрішній будові об'єкта, його структурі. Розвиток передбачає наявність зв'язків між складовими цього процесу: умовами (факторами) та явищем, що розвивається.

Проникнення ідей синергетики в психологічну науку вплинуло на переосмислення науковцями сутності та умов розвитку психіки та психічних процесів. Спостерігається перехід від розуміння розвитку як такого, що є наперед заданим, зовні детермінованим умовами діяльності, до його розгляду як нелінійного процесу, що допускає множинність шляхів змін та здійснюється на засадах самоорганізації. Вітчизняні науковці зазначають, що синергетика акцентує увагу на нелінійності процесів розвитку та такі особливості керування розвитком, коли порядок виникає з хаосу, а також існують «біфуркації», які відкривають безліч можливих шляхів розвитку без видимої можливості навіть імовірного прогнозу майбутньої траєкторії розвитку [5].

Розвиток психіки як складної відкритої системи має нелінійний характер, що означає множинність варіантів змін. Важливого значення ідеї синергетичного підходу про процеси самоорганізації у відкритих системах набувають при дослідженні розвитку рефлексивного мислення особи.

Спираючись на положення синергетики розвиток рефлексивного мислення психолога, яке є складною аналітико-синтетичною діяльністю професійного самопізнання та пізнання, ми розглядаємо як нелінійний процес, що має множинність шляхів розвитку. Це визначає зміну поглядів щодо управління розвитком рефлексивного мислення, яке має бути спрямованим на ініціювання процесів переосмислення, створення умов, що виводить його на власну траєкторію. У зв'язку із цим постає проблема визначення ефективних методів, в яких задаються умови для нелінійного розвитку рефлексивного мислення фахівця.

Мета статті – проаналізувати методи групової психокорекційної роботи з точки зору умов для розвитку рефлексивного мислення фахівця на засадах самоорганізації.

Виклад основного матеріалу. На основі узагальнення наукових джерел нами уточнено категорію «рефлексивне мислення психолога». Рефлексивне мислення психолога розглядаємо як вид

мислення, що скерований на професійне проникнення в глибинні прошарки психіки шляхом встановлення взаємозв'язку зовні спостережуваних поведінкових проявів із глибинно-психологічними детермінантами з метою пізнання закономірностей функціонування феномену психічного та визначення ефективних шляхів надання психологічної допомоги суб'єкту у розв'язанні його особистісної проблеми, що супроводжується саморефлексією фахівця відповідності власних способів дій із задачами професійної діяльності [3].

У контексті ефективності вирішення професійних завдань важливого значення набуває така властивість як нелінійність рефлексивного мислення фахівця. Під нелінійним мисленням розуміють стиль мислення, який розглядає навколишній світ і людину як складні відкриті динамічні системи, зорієнтований на виявлення всезагальних зв'язків і відношень, на необхідність і конструктивну природу хаосу, нестійкості і випадковості [2].

Вище зазначалось, що одним із найбільш поширених методів розвитку рефлексивного мислення фахівця є соціально-психологічний тренінг, як один із різновидів групової психокорекції [6]. У широкому значенні під соціально-психологічним тренінгом розуміють своєрідні форми навчання знанням та окремим навичкам у сфері спілкування. Соціально-психологічний тренінг – один з методів активного навчання і психологічного впливу, здійснюваного в процесі інтенсивної групової взаємодії і спрямованого на підвищення компетентності в сфері спілкування, в якому загальний принцип активності учасника доповнюється принципом рефлексії над власною поведінкою і поведінкою інших учасників групи [4].

Розвиток рефлексивного мислення в умовах соціально-психологічного тренінгу переважно був скерований на опанування прийомів та методами самопізнання та самоаналізу власних дій в умовах розв'язання проблемних ситуацій, професійно-орієнтованих завдань [6]. Так, у дослідженні Н.І. Пов'якель презентована програма рефлексивно-творчого тренінгу-практикуму (РТТ). Тренінгова програма орієнтована на становлення та розвиток двох професійно-важливих складових регулятивної культури мислення практичного психолога: на спеціально-організоване навчання та розвиток професійної рефлексії та креативності, зокрема, гнучкості мислення [6].

Зазначимо, що сутнісною особливістю соціально-психологічного тренінгу є навчальна мета, яка реалізується у процесі групової дискусії та ігрових методів. Навчання передбачає організацію передачі суспільно-історичного досвіду, засвоєння знань та формування професійно важливих вмінь та навичок. При дослідженні розвитку рефлексивного мислення фахівця увага дослідників переважно була зосереджена на його зовнішній детермінації умовами діяльності.

Розвиток, як процес послідовних і незворотних змін явища, визначається сукупністю зовніш-

ніх та внутрішніх чинників. Нелінійність розвитку рефлексивного мислення передбачає встановлення взаємозв'язку зовнішніх та внутрішніх чинників. Згідно синергетики, чинником, що запускає механізми самоорганізації, виводить розвиток на власний шлях, є хаос [1; 5]. Визначення чинників самоорганізації рефлексивного мислення потребує звернення до закономірностей функціонування цілісної психіки, які описані у психодинамічній теорії академіка НАПН України Т.С. Яценко [8]. Психіка розглядається як цілісне системне утворення в єдності і взаємозв'язку сфер свідомого і несвідомого. Т.С. Яценко зазначає, що свідоме і несвідоме функціонують за різними законами, що виражають сутність антиномії між цими підструктурами психіки. Дослідницею узагальнено функціональні особливості сфери несвідомого, що має відмінності від свідомості за важливими параметрами, відповідно: симультанність-дискретність; ірраціональність-раціональність; поза часом і простором – темпоральність і топика (існування в часі й локалізація в просторі) [8].

Для розкриття механізмів розвитку рефлексивного мислення важливого значення набуває феномен психологічного захисту. Психологічний захист – це «сукупність несвідомих психічних процесів, що забезпечують охорону психіки й особистості від небезпечних негативних і деструктивних дій внутрішньопсихічних і зовнішніх імпульсів. Особливі форми несвідомої психічної активності, що дозволяють хоча б тимчасово полегшити конфлікт і зняти напруження, а в конкретних ситуаціях так перетворити смисл подій і переживань, щоб не завдати шкоди уявленню про самого себе як про того, хто відповідає якомусь ідеалу» [7, с. 150].

Психологічні захисти, дія яких спрямована на зменшення чи усунення будь-яких змін, що загрожують цілісності та стійкості психічного функціонування індивіда, суб'єктивно зінтегрують психіку. Психологічні захисти забезпечують збереження стану внутрішньо-психічної рівноваги, цілісності «Я», породжуючи при цьому викривлення у відображенні дійсності. У зв'язку із цим саме ослаблення дії психологічних захистів, наслідком чого є стан дезінтеграції, внутрішньої нестабільності, сприяє актуалізації процесів переосмислення.

Передумови розвитку рефлексивного мислення на засадах самоорганізації забезпечують принципи організації глибинної психокорекції. Глибинна психокорекція за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розробленим Т.С. Яценко, ґрунтується на методології психодинамічного підходу. Глибинна психокорекція асимілює практику психоаналітичного підходу, гуманістичного підходу, трансперсонального підходу, когнітивної психотерапії та ін. На відміну від психоаналітичної терапії, яка в своєму ортодоксальному варіанті скерована на лікування невротичних розладів, глибинна психокорекція орієнтована на роботу зі здоровими людьми.

Глибинна психокорекція, що є різновидом групових форм психокорекції має специфічні особливості, що для них притаманні. Відмінністю групової пси-

хокорекції, порівняно із індивідуальною, є те, що в ній основним інструментом психокорекційного впливу є група, яка дозволяє виявити та скоректувати проблеми клієнта за рахунок міжособистісної взаємодії та групової динаміки, що сфокусовані на процесі «тут і зараз» [4].

У групових формах роботи першорядного значення набуває групова динаміка, тобто вся сукупність взаємовідносин і взаємодій, що виникають між учасниками групи, включаючи і психолога, в корекційних цілях, зокрема, емоційна підтримка групою її учасників, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку. Зворотнім зв'язком є повідомлення, адресоване людині, в якому міститься інформація щодо того, як її сприймають інші люди, що вони відчують при взаємодії з нею [4].

Зазначимо, що зворотній зв'язок є одним із джерел самопізнання за умови його конструктивного характеру. Надання інформації іншій людині щодо її дій, яка нею не усвідомлюється, не повинно актуалізувати негативні емоції, і як наслідок – психологічні захисти. Правилами зворотного зв'язку є такі: зворотній зв'язок повинен мати описовий, а не оцінний характер; зворотній зв'язок повинен враховувати потреби того, хто його передає і того, кому він призначений; зворотній зв'язок має відбуватись в ситуації «тут і зараз»; при передачі зворотного зв'язку слід уникати жестів докору, «батьківської позиції»; відповідати слід мовою «Я-повідомлень» та ін. [4].

У глибинній психокорекції також використовується групова динаміка, тобто вся сукупність взаємовідносин і взаємодій, що виникають між учасниками групи, включаючи і психолога, в корекційних цілях. Проте, в глибинній психокорекції першорядного значення набуває управління груповою динамікою відповідно до законів позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку [8]. Т.С. Яценко зазначає, що розвиток полягає не лише в побудові досконаліших рівнів структури особистості, а й у попередньому послабленні наявних, проте неефективних структур, які впливають на стереотиповані тенденції й установки поведінки, підтримувані примітивними імпульсами, вузькими біологічними тенденціями [8]. Останнє узгоджується з положенням синергетики, згідно якого поява нової системи пов'язана із втратою стійкості та переходом системи до нового більш стійкого стану [1]. Позитивний характер дезінтеграції визначає стан нестійкості психіки, що змінюється вторинною інтеграцією на більш високому рівні, тобто переходом до стійкості. Саме позитивна дезінтеграція психіки, яка визначає ослаблення стану психічної рівноваги, зумовленого дією психологічних захистів, є внутрішнім чинником самоорганізації рефлексивного мислення особи [3].

У глибинній психокорекції також враховується такі характеристики групового процесу як емоційна підтримка групою її учасників, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку. Основним інструментом корекційного впливу виступає група, але її враження преломлюються через інтерпретації

психолога, що розшифровують глибинні смисли поведінкової активності її учасників. На відміну від існуючих різновидів тренінгів, які переважно орієнтовані на навчання учасників певним вмінням (як то тренінг сензитивності, тренінг вмінь, тренінг впевненості у собі та ін.) або на зміни особи на рівні поведінки, глибинна психокорекція за методом АСПП передбачає пізнання глибинно-психологічних передумов особистісної проблеми, що передбачає актуалізацію когнітивного потенціалу суб'єкта. Глибинна психокорекція ґрунтується на засадах спонтанності та невимушеності поведінки, що відрізняє її від інших видів групової психокорекції, в яких провідним є принцип заданості [8].

Вищезазначені механізми позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції набувають важливого значення у контексті розвитку рефлексивного мислення особи. Самоорганізація рефлексивного мислення, як впорядкування елементів в його структурі, стає можливою внаслідок управління механізмами індивідуально-особистісних змін учасників глибинно-психологічного пізнання – позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку.

Сутнісною особливістю глибинної психокорекції за методом АСПП є опосередкованість, контекстність керування мисленевою діяльністю особи з опанування рефлексивними знаннями щодо змісту власної психіки. На відміну від класичного психоаналізу, у якому увагу було спрямовано на подолання опорів, організаційно-методологічні засади глибинної психокорекції, зокрема закони позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні, дозволяють запобігти його виникненню.

Реалізацію впливу глибинної психокорекції на розвиток рефлексивного мислення забезпечують спеціальні методи і прийоми (психодрама, рольова гра, групова дискусія, невербальні вправи та ін). Основними методами глибинної психокорекції є аналіз комплексу тематичних психорисунків, діалог, інтерпретація, застосування візуалізованих репрезентантів.

Коротко зупинимось на характеристиці деяких із них. Особливе місце серед методів глибинної психокорекції займає методика психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків, розроблена Т.С. Яценко [8]. Дана методика передбачає виконання респондентом психорисунків за запропонованими темами (41 тема). Аналітична інтерпретація комплексу рисунків будується на діалогічній взаємодії психолога з їх автором. Повний комплекс психорисунків цілісно аналізується

в усій сукупності тем, що надає можливість пізнання різноспрямованих тенденцій психіки, що породжують особистісну проблему.

Ще одним із основних засобів глибинної психокорекції є діалог. У глибинному пізнанні діалог дотримується не правил повсякденного спілкування, а реалізує пізнавальну функцію. Останнє є можливим за умови володіння психологом методологією глибинного пізнання.

В глибинній психокорекції широко використовуються засоби візуалізованої репрезентації, які можуть бути як вербальними («Казка про власне життя» та ін.), так і невербальними (моделювання із каменів, авторські рисунки, репродукції художніх творів та ін.). Засоби візуалізації опредметнено репрезентують емотивно значущий психічний зміст, який зберігається під блоком опору та витіснення, що робить його доступним для подальшого усвідомлення. За допомогою засобів предметної самопрезентації суб'єкт, з одного боку, об'єктивує назовні, проектує на зовнішній об'єкт свої почуття і переживання, несвідомі прагнення, внутрішні конфлікти, у такий спосіб немов би відокремлює, самодистанціюється від емотивно значущого психічного змісту, а з іншого – ідентифікується з образом, зберігаючи внутрішній зв'язок зі змістом власної психіки.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що саме в процесі глибинної психокорекції за методом АСПП задаються умови для розвитку рефлексивного мислення особи на засадах самоорганізації. Розвиток рефлексивного мислення здійснюється не автоматично, а є залежним від організації глибинно-психологічного пізнання. Перш за все, це визначається підпорядкованістю глибинно-корекційного процесу законам позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку. Враховуючи ідеї синергетичного підходу, згідно якого умовою самоорганізації відкритої, нелінійної системи є ослаблення стану динамічної рівноваги, вважаємо, що підпорядкованість глибинної психокорекції вищезазначеним законам зумовлює її визначальний вплив на розвиток рефлексивного мислення. Позитивний характер дезінтеграції визначає стан нестійкості психіки, що зумовлено ослабленням інтегративної дії психологічних захистів. Останнє ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення, актуалізує процеси переосмислення та рефлексії. Самоорганізація в сфері рефлексивного мислення полягає у розширенні можливостей самопізнання та зростанні реалістичності у відображенні дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будз В.П. Самоорганізація суспільної дійсності в контексті її антропологічних засад та аксіологічних чинників : у 5 т. Т.1 : Прологomenи до самоорганізації суспільного буття. Концептуальні та методологічні основи дослідження : монографія = Self-Organization of Public Reality in the context of its Anthropological Principles and Axiological Factors : in 5 Vol. Vol. 1 : Prolegomena to Self-Organization of Social Being. Conceptual and Methodological Bases of Research : Monograph. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2017. 522 с.
2. Гончаренко С.О. Формування нелінійного (синергетичного) мислення учнів // *Професійно-технічна освіта*. 2012. № 2. С. 3–7.
3. Дмитерко Н.В. Самоорганізація рефлексивного мислення психологів-практиків: синергетичний контекст // *Науковий журнал «Габітус»*. Випуск 29, 2021. С. 58–62

4. Максименко С.Д. Практикум із групової психокорекції: [підручник] / Максименко С.Д., Прокоф'єва О.О., Царькова О.В., Цехмістер Я.В., Кочкурова О.В. К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. 752с.
5. Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті : колективна монографія / [Чепи М.-Л. А., Маценко В.Ф., Маценко Ж.М., Бугайова Н.М. та ін.] ; за редакцією Чепи М.-Л. А. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 220 с.
6. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога : [Монографія] Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 295 с.
7. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с.
8. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : [навч. посібник] К. : Вища шк., 2006. 382 с.